

ԱՇԽԵՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԵՎԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ «ՀԱՐԻՒՐԱԻՈՐՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴՔ» ԵՐԿԻ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ի բազում իրս կարի զարմանալի եւ հռչակաւոր երեւեալ վարութ, հաւատարիմ ծառայն Աստուծոյ Եւագրիոս. Այր վարժ ամենայնիւ ըստ նմանութեան առաքեալցն եւ մարգարէիցն... Բովանդակ ըստ գրեցեալս սպանանելով զանդամս զերկրաւորս ջերմեռանդ հաւատալով բռնեալ զխաչն Քրիստոսի, ոչ ի սակաւ ժամանակս մեծաց շնորհաց եհաս երանելին...»¹:

Այսպէս է բնորոշվում չորրորդ դարի բյուզանդական մատենագիր, իմաստասեր-աստվածաբան, վանական-ճգնակյաց Եվագր Պոնտացին, որի մատուցած ծառայությունը Եկեղեցուն արտահայտվում է և՛ նրա գործունեությամբ, և՛ թողած մատենագրական վաստակով: «Անապատի իմաստուն» Եվագր Պոնտացու խորհրդապաշտական երկերը՝ «Վասն Յարութեան», «Յաղագս ութ խորհրդոց մեղաց», «Հարիւրաւորք վեցերորդք», «Նշանակ յԵզեկիէլէ», «Գիտնաւոր եւ արդիւնաւոր», «Վասն պաշտաման», «Խրատ միայնակեցաց», «Ճառ Քրստեայ» և այլն, ուղղված են քրիստոնյային հոգևոր առաքինությունների, ամենօրյա աղոթքների, դեպ հոգևոր կատարելության հասնելու և Աստվածությանը հաղորդակցվելուն:

Բարեւել Սարգիսյանը գրում է, որ Եվագրի գործերը, բացի ընդհանուր քրիստոնեական կարևորությունից, առանձնակի նշանակություն ունեն նաև հայ հին գրականության համար, քանի որ իրենց ազդեցությունն են թողել «մեր աշխարհի անապատականների և եկեղեցական գրողների վրա՝ Սահակ-Մեսրոպյան շրջանից սկսած»²:

«Հարիւրաւորք վեցերորդք»-ը կրոնա-աստվածաբանական, իմաստասիրական, բարոյական, կատարածախոսական լուծումներով մի աշխատություն է: «Հարիւրաւորք վեցերորդք. «Յաղագս ընդդէմ բանաստեղծիցն արտաքնոցն», վեց մասից է բաղկացած («բանաստեղծ»-ը հունարենում ունի նաև փիլիսոփա, գիտնական և գնոստիկյան իմաստները): Ստորև ներկայացնում ենք այս երկի մեկնությունը ըստ Կիրակոս Երզնկացու Լուծմունքի:

Կիրակոս Երզնկացին հայ իմաստասեր, մատենագիր, մեկնիչ, բանաստեղծ, մանկավարժ, եկեղեցական գործիչ է, որը եղել է 13-14-րդ դդ. գրական-իմաստասիր-

¹ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Ձեռագիր թիվ 1734, «Վարք եւ մատենագրութիւն Եւագրի» (1651 թ.), թ. 1ա:

² **Հ. Բ. Սարգիսեան**, Սրբոյ հօրն Եւագրի Պոնտացոյ վարք եւ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1907, էջ Ժ:

րական դպրոցի ներկայացուցիչ, գրել է ճառեր, քարոզներ, կանոնական խրատական գործեր, մեկնություններ, շարականներ: Նա քննության է առել աստվածաբանական-փիլիսոփայական այնպիսի հարցեր, որոնք վերաբերում են մարմնի և հոգու, հավիտենականի, նյութի և ստեղծագործության, եզակիի և ընդհանուրի փոխհարաբերությանը, իմացության միջոցներին ու աստիճաններին: «Կիրակոս՝ Մտացանապատի, այն է Եւագրի՝ դժուարապատում գործի մեկնութեան մէջ միանգամայն ընդ միշտ փայլուն փորձը տուած է նուրբ գրոց ներհուն և միանգամայն աստուածաբան վարդապետի»³:

Եվագր Պոնտացու «Հարիւրաւորք վեցերորդ»-ը Երզնկացին մեկնել է՝ տալով և՛ աստվածաբանական, և՛ փիլիսոփայական, և՛ վախճանաբանական, և՛ բարոյագիտական լուծում-բացատրություններ (Լուծմունքը մեկնողական ժանրին է պատկանում, որը հայ աստվածաբանական մատենագրության մէջ լայն տարածում է ունեցել: Այն կարող է երբեմն նաև տվյալ երկի համար բառարանի դեր կատարել):

«Քննեցեք զբանս իմ, եւ իմացարուք զդոսա առողջ խորհրդով: Իմացարուք զառակս խորհրդաւոր՝ լիակատար բարձող եւ կրող խորհրդոց: Ուսուցեք զբանս զայս, իմաստունք հոգւով, այնոցիկ՝ որ ունիցին զշաւիղս զայս», - այսպես է դիմում Եվագր Պոնտացին իր երկի ընթերցողներին:

«Հարիւրաւորք վեցերորդ» երկի՝ Կիրակոս Երզնկացու Լուծմունքում հիմնականում շեշտը դրվում է հետևյալ հարցերի վրա՝ Ս. Երրորդության վարդապետություն, քրիստոսաբանություն, չարի քրիստոնեական ըմբռնում, ազատ կամք և մեղք, վերջին դատաստան ու փրկագործություն, Աստվածաճանաչողություն և Աստվածությանը հաղորդակցում:

Ս. Երրորդության խորհրդի մեկնությունը այս երկի կարևորագույն նպատակներից մեկն է: Այն նաև Աստվածաբանության առանցքային հարցերից է⁴: Արդարության պսակը Երրորդության գիտությունն է, և մենք պետք է իմանանք, որ արդարները Նրա գիտությամբ են թագավորում: Ճանաչել Ս. Երրորդության խորհուրդը, նշանակում է՝ մտնել Աստծո հետ կատարյալ միության մեջ, ողջ էությամբ հասնել աստվածացման: «Աստծո թագավորությունը Ս. Երրորդության հետ հաղորդակցումն է և նաև դուրս է գալիս նրա անմարմին սահմաններից»⁵, - այստեղ հեղինակը նկատի ունի սքանչական կենդանի հաղորդակցումը Աստվածության հետ, որը հնարավորություն է տալիս անմիջապես շփվել Աստծո թագավորության հետ:

Ս. Երրորդության իմաստները անպարույր են, այսինքն՝ Երրորդությունն անեղ է, չունի սկիզբ և վախճան, անսահման է, անպարագրելի, անուր, աներբ, եղել է ամեն ինչից առաջ և հավիտյան է: Հավիտենական կյանքի և Աստծո պատկեր լինելու համար մարդու միտքը պետք է կարողանա ընդունել Ս. Երրորդության անեղ գիտությունը. «Կենդանութեանն նշանակ անմահութիւնն է. և անմահութեանն լծակից գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեան է»⁶ և «Միտք վասն այնորիկ պատկեր Աստծոյ է, զի ընդունակ է գիտութեան Սուրբ Երրորդութեանն»⁷:

³ Նույն տեղում, էջ ԾԾԲ:

⁴ Лосский В. Н., Очерки мистического богословия Восточной Церкви, М-1991, ст. 53.

⁵ "Творения Аввы Евагрия" (Аскетические богословские трактаты), Мартис-1994, ст. 96.

⁶ Ձեռագիր հմր 1980, Լուծմունք Կիր. Երզնկացու, «Եւագրիայ հարիւրաւորք վեցերորդ», թ. 91ա:

⁷ Նույն տեղում, թ. 144բ:

Աստված մեկ է և միակ: Աստվածաբաններն ասում են՝ Աստված մեկ է, Մովսեսը և Պողոս առաքյալը շեշտում էին Աստծո մեկ լինելու գաղափարը: «Գիտություն չորիցն՝ հասողություն է բնութեան արարածոց, գիտություն միոյն՝ քննություն միայնոյն է»⁸: Ամեն մի թիվ մեկին է հաղորդ, բոլոր պատահմունքները մի ենթակայության են, բազում անհավատներ մի տեսակի են: Առանց մեկի չկա բազմություն, իսկ մեկը առանց բազմության կլինի. «Եւ վասն այսորիկ զԱստուած մի ասացին աստուածաբանքն, բայց Աստուած ոչ է թիւ, այլ Արարիչ թուոց և որք ընդ թուովն են. եւ ի վեր քան զամենայն միակ»⁹:

Աստված ամենուր է արարչագործությամբ, որով արարեց ամեն ինչ, «եւ այժմ առնէ միջնորդութեամբ բնութեանն»: Ինչպես լույսը ամեն ինչ և ինքն իրեն ցույց է տալիս, ուստի և օտար, այլ լույսի կարիք չունի, նույնպես և «Աստուած ոչ կարաստի արտաքուստ տեսանել, զի զամենայն ի գիտություն առ ինքն ունի ամբարեալ», իմաստության աղբյուր է և նրանից է ամենայն իմաստություն:

Լուծմունքում արծարծվում են քրիստոսաբանական հարցեր: Աստծո Որդին Միածին է: Նրանից առաջ չկար այլ ծնունդ և նրանից հետո չի լինի նման ծնունդ, քանի որ միակ Ծնունդն է Հորից՝ առանց մոր, և մորից՝ առանց հոր: Առաջին խորհուրդը արարչությունն է կամ Հին Ուխտը, իսկ երկրորդը՝ Երկրորդ արարչությունն է, որ Քրիստոսով եղավ՝ Նոր Ուխտը:

Լուծմունքում ներկայացված են նաև հոգու, մարմնի և մտքի փոխհարաբերությանը վերաբերող հարցեր: Միտքն անմարմին է, երբ ձգտում է Աստծուն գիտությամբ, բարությամբ և կարողությամբ: Մարմնի գործությունը հենց հոգին և միտքն են, որ ներգործելով մարմնին՝ կենդանություն են տալիս և բնությամբ իրար լծակից են ամեն գործում. «Եւ յամենայն ի սպւոյ եւ ի պալարէ ազատ է միտք՝ որ միշտ յԱստուած հայի»¹⁰:

Միտքը միայն Աստծուն հայելու դեպքում է Նրա նման անմեղ լինում: Երզնկացին այստեղ չափազանց գեղեցիկ համեմատություն է անում. ինչպես պայծառ հայելին երբ արեգակի դեմ ես պահում, արեգակն իր ողջ բոլորակությամբ հայելու մեջ է արտացոլվում (հայելին իր մեջ է ընդունում), այնպես էլ միտքը երբ Աստծուն է հայում, մաքրագործվելով՝ Նրան է նմանվում, մարդն ամբողջովին աստվածանում է. «Որ յամենայն ահաւոր կրիցն միտքն ազատ լինի, յայնժամ պայծառանա միտքն, որպէս զարեգակն»¹¹:

Արարվածները արարողի իմաստությունն են ցույց տալիս և, ինչպես «Սաղմոսաց գրքում» է ասվում՝ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ»:

Մտքի մերկությունը ախտից ազատ լինելն է, մաքրագործվելը: Ինչպես «Ծննդոց գրքում» է ասվում՝ Ադամն ու Եվան մերկ էին և չէին ամաչում: «Այժմ ոչ գոյ ասել թէ որպէս էին» մաշկեղեն պատմուճան հագնելուց առաջ, և մեզնից հետո հարցնել էլ պետք չէ, «զի անճառ է, այլ այսպես է»: Երբ Աստված Ադամին կենդանի շունչ փչեց, Ադամը կենդանի հոգի եղավ, նույնպես և երբ Աստված միտքն արարեց, այն ստեղծեց ունակ իր գիտությունն ընկալելու: Փաստորեն միտքը պետք է ենթարկվի կա-

⁸ Զ. Բ. Սարգիսեան, նշվ. աշխ., էջ 149:

⁹ Ձեռագիր հմր 1980, թ. 49ա:

¹⁰ Զ. Բ. Սարգիսեան, նշվ. աշխ., էջ 152:

¹¹ Ձեռագիր հմր 518, թ. 29ա:

տարսիսի, և այդ կերպ միայն հնարավոր է հասնել Աստվածային լույսի հետ հաղորդակցման: Ամուլ է այն միտքը, որ զրկված է հոգևոր գիտությունից:

Ինչպես հուրն իր զորությամբ մարմին ունի, այնպես էլ միտքը հոգի ունի: Հուրը առանց նյութի իր ներգործությունը ցույց տալ չի կարող, քանզի անշոշափելի և անըմբռնելի է: Իսկ երբ նյութի է հանդիպում, այն ժամանակ ներգործությամբ ունի մարմին եռանկյան ձևով: Նույնկերպ և միտքը զորությամբ ունի հոգի: Այնուհետև վերստին շեշտվում է այն գաղափարը, որ երբ միտքը մաքրագործվում է ախտերից, հայտն է Աստծուն, նման է լինում Նրան, աստվածանում է, և հոգին լուսավորվում է մտքից, զգայությունը պայծառանում է հոգում և հոգիանում. «Եւ մարմինն ի զգայութիւն դառնա»: Նյութը, որ անզարդ է, զարդարվում է, և ամենքը խառնվում են Երրորդության լույսին և Աստծո շնորհով աստվածանում:

Հոգևոր միտքը Աստծուն կարող է տեսնել, ինչպես աչքը մարմնում, նույնպես և միտքը՝ հոգում, և ինչպես աչքը լույսով է տեսնում երևացող ամեն բան, այնպես էլ միտքը հոգով տեսնում է Աստծուն: Որչափ մեղքը շատանում է, այնչափ միտքը խավարում և կուրանում է: Գիտությունն է բժշկում միտքը: Ամուլ է այն միտքը, որ զրկված է հոգևոր գիտությունից կամ որ նրանից պակասում է բանականության սերմը, որը Սուրբ Հոգուց է սերմանվում մտքում. «Քնար հոգւոյ է յըստակ միտք, որ ի գիտութենէ հոգւոյ շարժի»¹²:

Մարդու զգայարանները հինգն են, իսկ միտքը առավել է, քան բոլոր զգայարանները:

Մտքի լույսը երեք մասի է բաժանվում՝ տեսնել Աստծուն, անմարմիններին և մարմնավորներին: Այսպիսով փաստորեն հստակ արտահայտվում է Եվագրի աստվածաբանության խորհրդապաշտական ուղղվածությունը: Այստեղ Երզնկացին հետաքրքիր լուծումներով է մեկնաբանում Եվագրի այս միտքը: Ինչպես լույսը երեք մասի է բաժանվում՝ արեգակ (ցերեկվա իշխան), լուսին և աստղեր (գիշերվա), և ճրագի լույս, և ամենայն լույս նախ ինքն իրեն է տեսնել տալիս, ապա իր շուրջը, և աչքը թեպետ առողջ է, սակայն առանց լույսի չի կարող տեսնել, և լույսն էլ իր հերթին օգտակար չի կարող լինել, եթե այն վնասի կամ կուրացնի: Զարգացնելով այս միտքը, ասում է, որ նույն ձևով աչքերին որպես իմանալի լույս արեգակ Աստծո գիտությունն է: Երկրորդ լույսը իբրև լուսնի և աստղերի՝ անմարմինների գիտությունն է, և իբրև ճրագի լույս՝ մարմնավոր աշխարհի գիտությունը, որը տեսություն է և քննություն: Նրանք են ընդունակ տեսնելու, ովքեր առողջ են հավատով, բարի՝ գործով, և մաքուր՝ մտքով: Աստծուն տեսնելը, այսինքն՝ Աստվածճանաչողությունը հասու է միայն վերջիններիս: Իսկ պիղծ և անհավատ մարդիկ կույրի նման օտար են այս լույսին: Երբ հարցը վերաբերում է մարմնի բնությունը քննելուն, ապա մարդը մաքուր և հստակ միտք ունենալու կարիք ունի, սակայն անմարմինների ճանաչողությունը պահանջում է մտքի առավել մաքրություն, իսկ Երրորդության ճանաչողության համար արդեն կատարյալ մաքրության կարիք է զգացվում:

«Խորան Աստուծոյ է մաքուր միտք»¹³. երբ միտքը սիրում է աշխարհը ցանկությամբ, մոլորվում է: Իսկ մաքուր միտքն իր մեջ է ձգում սուրբ գիտությունը: Միտքն ունի հինգ զորություն, որոնցով տեսնում և ճանաչում է արարածներին, ինչպես

¹² Նույն տեղում, թ. 82ա:

¹³ Նույն տեղում, թ. 87բ:

զգայարաններով մարդը տեսնում է, լսում և այլն: Նույնպես և միտքն իր գործությամբ իմանում, ճանաչում է ճանաչելին, և երբ հինգ զգայություններն ախտից մաքրագործում ենք, այն ժամանակ հոգու հինգ գործությունները լուսավորվում են, և հոգին տեսնում է նախ Աստծուն, և իմանալին լսում է իմանալի ձայնը, առնում սրբության հոտը և ճաշակում համը: Հինգ գործություններն են՝ զգայություն, երևակայություն, կարծիք, տրամախոհություն, միտք: Միտքը հոգու գլուխն է: Հոգևոր գործերի (պրակ-սիս) նպատակն է մտքի մաքրագործումը և բացարձակ անկրքությունը:

Խորհրդապաշտի ուղին ուղեկցվում է աշխարհուրացումով՝ Հոգու նյութագերծման միջոցով կատարելագործման և Աստվածությանը հաղորդակցվելու համար: Առաջին քայլը աշխարհից հրաժարվելն է, այսինքն՝ աշխարհի «ստացումաձև»՝ աշխարհի ունեցվածքը, թողնելը հանուն Աստծո գիտության՝ ճանաչողության: Երկրորդը՝ հեռանալ չարից, որ մարդու գործադրած ջանքերով և Տիրոջ շնորհով է կատարվում և որը մոտեցնում է բարուն: Երրորդը՝ անգիտությունից հեռանալն է, «որով սովոր է երեւել որդւոց մարդկան իբրև զնախակրթութիւն ի պատերազմ, իբրև զստացումաձ նոցա»:

Անգիտությունը գիտությանը հակառակ է, այսինքն ճանաչողությունը անճանաչելիության դեմ է պատերազմում, և ինչպես Քրիստոս մեր Իմաստությունն է, այնպես էլ սատանան անգիտությունը և խավարն է, որն ուրանալ է պետք և դեպի Քրիստոս գնալ, Որ Լույս է և Իմաստություն: Հոգևոր գիտությունը մտքի լույսն ու փառքն է, և փառքի ճառագայթը՝ նրա անախտությունը, մաքրությունը: Մտքի մաքրագործումը, «ամեն ահավոր բաներից ազատվելը» տանում է նրան, որ միտքը պայծառանում է ինչպես արեգակը: Եվագրի՝ ճշմարտությունը տեսնելու վերաբերյալ խորհրդապաշտական միտքը Երզնկացին շարունակում է՝ ասելով, որ երբ ելնենք մեր մարմնից և «մտանեմք առ Աստուած», կտեսնենք Նրան: Ճշմարիտ է Աստված, քանի որ Նա հավիտենական է: Իսկ ճգնակեցական ուղին անցնելու համար պետք է արիանալ, քանզի դները ճգնության հակառակորդներն են:

Հոգու հարստությունն իր գիտությունն է, իսկ աղքատությունը՝ անգիտությունը: Հոգու գիտությունը գործով է, որ գիտի, ճանաչում է և ընդունում է Աստծո կամքը, իսկ աղքատությունն անգիտությունն է, որ չի ընդունում բարին: Ինչպես լույսի պակասից է մարդը կոչվում կույր, այնպես էլ գիտության և առողջության պակասից է կոչվում տգետ և հիվանդ: Ճգնությունը իմացությամբ է հնարավոր, և բարու մեջ անշարժ, անսասան մնալն է նրա հիմքը:

Այս երկում «Բարու» գաղափարն այսպես շեշտվում է, քանի որ այն սրբերի գիտության աղբյուրն է: Քանի որ մարդը Աստծո պատկերն է, նա բարի է և իմաստուն, նման է Աստծուն և բոլորին բարի պետք է կամենա, ինչպես Աստված է կամենում, որ մարդիկ ճշմարիտ գիտության գան: Միտք մասին բազմիցս խոսվում է աշխատության մեջ՝ կարևորելով այն որպես առաքինության հաստատություն, հիմք, քանի որ, ինչպես առաքյալն է ասում, սերն օրենքի լրումն է: Ավետարանում ասվում է, որ Աստված ինքը սեր է. «Եւ որ կա ի սերն, բնակէ յԱստուած»: Այս պատճառով սերն այլ սիրելի չի կարող գտնել, քան Աստծո գիտությունը: Հոգու խավար մասը երկու գործ կարող են լուսավորել՝ Տիրոջ պատվիրանների կատարումը և մտքի խոնարհությունը: Երբ խոնարհությունը առաքինությանը որպես հենարան չունի, հեշտությամբ կարող է խորտակվել ամբարտավանությամբ: Առաքինի գործերն են լու-

սավորում հոգին, ինչպես արեգակն աչքն է լուսավորում: Ինչպես սաղավարտն է գլուխն անվնաս պահում, այնպես էլ ապաքինությունը, գիտությամբ գործելով, հոգին է անախտ, անմեղ պահում:

Երկում հետաքրքիր տեսակետներ են արտահայտվում նաև չարի գոյության, մեղքի և ազատ կամքի վերաբերյալ, որոնք հարստացվում են Կիրակոս Երզնկացու մեկնություններով: Քննելով այս կյանքում մարդու անկյալ վիճակը ասվում է, որ այդ մեղքի մեջ մենք «ընկել ենք», քանի որ չարը ոչ թե էություն է, այլ գործ, և Աստված չարը չի ստեղծել, չի ստեղծել նաև սատանային: Դների մասին խոսելիս Եվագրը նրանց բաժանում է երեք դասերի: Երզնկացին տալիս է այս բաժանման հետևյալ մեկնությունը. «Երեք դաս են դեւքն հակառակ երկնայնոցն, զի նոքա եւս երեք են, առաջին, եւ միջին, եւ վերջին, առաջին են՝ սերովբէքն եւ քերովբէքն, եւ աթոռքն, ներքուստ ի վեր որպէս աթոռքն հուպ են առ Աստուած և նախ ի նոսա իջանէ ամենայն գիտութիւն: Նոյնպէս եւ հուպ առ սատանա այն դեւքն են, որ աստուածաբանութեան հակառակ են: Եւ յետ նոցա որ գիտնականացն, եւ զկնի գործնականացն»¹⁴:

Գործնականները ճգնավորներն են, որ պահքով, աղոթքով և ծնկի գալով են ճգնում, և դները պատերազմի մեջ են նրանց դէմ: Գիտնավորներն արդեն կատարել են իրենց գործնական առաքինությունը և Աստծու գիտությանն են արժանացել: Դների կեսը նրանց դէմ է պայքարում, իսկ առաջին դները պայքարում են աստվածաբանների, այսինքն՝ քրիստոնեական հավատը քարոզողների դէմ՝ ումանց մոլորեցնելով, ինչպես, օրինակ՝ Արիոսին և Մակեդոնին: Եվագրը չարի մասին խոսելիս համեմատում է այն մահվան ու կյանքի հետ. ինչպես մահն է կյանքին հաջորդում, այնպես էլ չարը՝ բարուն: Մակայն բարու առաջ հակառակ չկա, քանի որ նրա էությունը «անեղ եւ միաւոր է եւ ներհակ ոչ ունի»: Եւ ամեն մի բանական արարված բնություն հասանելի է, «բայց ի յօրինողէն՝ որ բնակէ ի նոսա և ոչ բաժանի առ նոսա անձամբ»:

Եվ սա նման է այն բանին, որ արվեստավորին իր արվեստով ենք ճանաչում, սակայն արվեստը անձ չէ, իսկ Հիսուս անձամբ է իջել: Եթե Պոնտացին ասում է, որ մահը հաջորդում է կյանքին, ապա Երզնկացին տալիս է հետևյալ մեկնությունը, դրա պատճառը մեղքն է, քանի որ մահը մեղքից է եղել, և բարին առավել է, քան չարը: «Ինչ ոչ է ի հոգի՝ որ ներգործութեամբ ոչ ցուցցի նմայ. և ըստ ազատ կամացն աճէ և ի Տեառնէ կատարի»¹⁵:

Բարի խորհուրդը, որ հոգում է, առանց ներգործության չի մնում, այլ ազատ կամքով աճում է և «յԱստուծոյ ի կատարումն հասանէ»՝ կատարելության է հասնում: Հոգին ազատ է իր կամքով և անձնիշխան՝ ընտրելու՝ զնալ Աստծո կամ հակառակողի՝ սատանայի կամքով: Այս միտքը բազմիցս կրկնվում է հեղինակի կողմից, ինչպես օղն է ընդունակ լույսի և խավարի, այնպես էլ հոգին է ընդունակ գիտության և անգիտության, բարու և չարի: «Այլ մարդն անձնիշխան կամաւք լինի ընդունակ բարւոյ եւ չարի, եւ աւղն բնութեամբ», - ավելացնում է Երզնկացին¹⁶:

Մարդիկ երեք օրինակով են ապրում. Աստված բնությունը բարի է ստեղծել, և ով բնությամբ է առաջնորդվում, ըստ Աստծո կամքի է, ինչպես Նոյը, Աբրահամը ապ-

¹⁴ Ձեռագիր հմր 518, թ. 14ա:

¹⁵ **Հ. Բ. Սարգիսեան**, նշվ. աշխ., էջ 152:

¹⁶ Ձեռագիր հմր 1980, թ. 58բ:

րեցին, և ինչպես առաքյալները՝ իրենց բնությունից ավելի բարձր, ավելի վեր: Այս երկուսն Աստծո կամոք էին: Եվ երրորդն էլ՝ մարդկային բնությունից դուրս կեցությունը, այսինքն՝ մեղքն է, որ չի ստեղծել Աստված: Այն մարդու բնությունից չէ, այլ մարդկանց մոլորված կամքի գործը, դևերի, որ Աստծուց օտարացան և մոլորվեցին: Ինչպես ճարպն է ցրտից սառելով թանձրանում, կարծրանում, այնպես էլ միտքը չարությունից թանձրանում է և մարմին է դառնում: Մեղքը մարդու անձնիշխան կամքի և դևերի պատճառով եղավ, մեղքն էություն չէ, այլ թերի և բնությունից դուրս գործ:

Եվագր Պոնտացու այս երկում տեղ են գտել նաև վախճանաբանության՝ վերջին Դատաստանի վերաբերյալ ըմբռնումներ: Այս կյանքում գործում ենք հավատի և առաքինության ընձեռած հնարավորությամբ, իսկ այն կյանքում չենք զգալու այդ հնարավորության կարիքը, քանի որ խաբեություն և մեղք չկա այնտեղ, և մենք հրեշտակներին հավասար Աստծո որդիներ կլինենք: Աշխարհի վերջի ժամանակ սատանան կկապվի գեհենի կրակի մեջ, և մեղքը դրանով կխափանվի: Այս կյանքը երազի նման է, հանդերձյալ կյանքում իբրև երազ է հիշվելու, քանի որ ճշմարիտ կյանքը այն կյանքն է:

Հրեշտակները, որ չարից ազատ են, անմահ են և առաջինը նրանք են եղել անմահ: Հրեշտակներն ավելի վաղ են եղել, քան մարդիկ, և ինչպես Երզնկացին է գրում, նրանց մտքի գիտությունը առավել է, քան մերը, քանի որ նրանք ավելի շուտ են ճանաչել Աստծուն և Արարչությունը: Հրեշտակներն անմարմին են և իմանալի, պարզ էությամբ: Հրեշտակների և դևերի միջև մարդիկ են, հրեշտակները մարդկանց պահապանն են և օգնականը, իսկ դևերը՝ թշնամի և հակառակորդ: Ինչպես արեգակը, լուսինը և աստղերն են մարդու մարմնավոր աչքի լուսավորիչները, այնպես էլ հրեշտակները մարդկանց միտքը լուսավորողներն են: Հրեշտակները մարդու մտքում բարիք են սերմանում: Եթե լսեն և գործեն ըստ նրանց, հրեշտակներն օգնական և գործակից կլինեն՝ հանդերձյալ կյանքում իրենց փառքի մասնակիցը դարձնելով, ըստ մերձավորության չափի: Մարդու միտքը առաքինությամբ է լուսավորվում և հասնում է հրեշտակների գիտությանը, որը ամենաբարձրն է Աստծու գիտությունից հետո:

Եվագրի իմաստասիրական-աստվածաբանական մտակառուցումներն առնչվում են գիտության ճանաչողության աստիճաններին. գիտության գլուխներն, ըստ նրա, հինգն են. նախ՝ գիտություն Ս. Երրորդության, որն է՝ ճշմարիտ հավատի դավանությունը՝ երեք անձ, մի բնություն, մի աստվածություն: Պոնտացու մատնանշած վերագույն գիտությունը՝ Ս. Երրորդության ճանաչողությունը, չնայած վերագույն է անգիտությունից, սակայն խոնարհ է, քանի որ այն Աստծո գիտությունն է: Երկրորդ՝ անմարմինների գիտություն՝ հրեշտակների դաս, երրորդ՝ մարմնավորների գիտություն՝ նրանց, ովքեր չորս տարրերից են բաղկացած, որն, ըստ Երզնկացու, մարմնավոր մարդու բնությունն է: Չնայած հոգին անմարմին է, բայց շնչով կապված է մարմնին: Չորրորդ՝ արարչությունը և աշխարհի գիտությունը, վեց օրում Աստված ստեղծել է աշխարհը, մարդկանց և կիրակին էլ յոթերորդ օրն է: Աշխարհը երկինքն ու երկիրը, ծովը և նրանցում ապրող արարածներն են: Սրանց ճանաչողությունը հույժ օգտակար է և աստիճաններով վեր է հանում դեպի անմարմինների ճանաչողություն: Հինգերորդ գիտություն՝ դատաստանն է: Իսկ երբ խոսվում է մար-

դու՝ Աստծո պատկեր լինելու և Ս. Երրորդության ճանաչողությանն արժանանալու մասին, ապա հինգերորդ աստիճանը համարվում է հոգու ճանաչողությունը: Հոգին եռամասնյա է՝ բան (բանական մաս), ցասում, ցանկություն: Երբ հոգու երեք մասերը՝ բանականը, ցասումնականը և ցանկականն, իրենց առաքինությամբ զարդարվեն, այն ժամանակ էլ միտքը ամբողջովին իմաստուն, արի, ողջախոհ և արդար կլինի:

Արդարները լույսի ճանապարհով են գնում, իսկ անմիտները՝ խավարի: Սակայն Տերը ոչ թե տանջում է վերջիններիս, այլ ժամանակ է տալիս ապաշխարելու և դեպի ճշմարիտ գիտություն գալու: Աստված ողորմած է, և Նրա ողորմությամբ է մարդն արժանանում շնորհի, և այդ շնորհով էլ ստեղծվել են արարածները: Բանականների գիտության սնունդով, այսինքն՝ աշխարհաճանաչողությամբ, աշխարհը փոփոխվում է: Ինչպես որ տունկն է ջրով սնվում, այնպես էլ բանական արարածները՝ իմաստությամբ, որովհետև մարդն ապրում է ոչ միայն «հացի, այլև բանի Տեառն»: Ինչպես զգեստն է մարմնի մերկությունը ծածկում, այնպես էլ առաքինությունը՝ հոգու: Գիտությունը երկու մասի է բաժանվում՝ գործնական և տեսական (մտավորական): Գործնականը դասակարգվում է՝ բարոյական, տնտեսական, քաղաքական, իսկ տեսականը՝ բնաբանական, ուսումնական (երաժշտական, թվական, երկրաչափական, աստղաբաշխական), աստվածաբանական: Տեսականի և գործնականի վերաբերյալ երկուսն ասվում է, որ երբ գործնականը կատարվում է, հեշտությամբ ես տեսնում ողջ գիտությունը, այսինքն հասու լինում ճանաչողությանը, քանի որ գործը տեսությունից չի կարող առաջանալ: Աստծո կատարյալ պատկերը գործնական և տեսական առաքինի մարդն է, անգետը և մեղսասերը չի կարող Աստծո պատկեր լինել:

«Հարիրաւորք վեցերորդք»-ի՝ Կիրակոս Երզնկացու այս Լուծմունքը կարևորվում է երկու տեսանկյունից, մի կողմից այն մեզ համար ավելի մատչելի և ըմբռնելի է դարձնում Եվագր Պոնտացու խորհրդապաշտական աստվածաբանության հիմնական նյութը, իսկ մյուս կողմից՝ բացահայտում է հենց իրեն՝ Երզնկացի-իմաստասերին:

Եվագր Պոնտացու «Հարիրաւորք վեցերորդք»-ից ներշնչվել է Գրիգոր Նարեկացին: «Բոլոր մարդկային այն խորհուրդները՝ կրքերը, ներգործութիւններն ու վարդապետականները, գորոնք Եվագր յունական նրբամտութեամբ իմաստասիրած է իր Ընդդէմ պատասխանի առ դեւսն և Վեցհարիրականերուն մէջ, նոյնը արթուն և զուարթունը Գրիգոր՝ բանաստեղծօրէն խտացուցեր է - իր տեսակին մէջ եզական - աստուածային Ողբերգութեան մէջ, իբր ի խնկակնոց սրտին, և Բան Զ.ի երրորդ և չորրորդ պարբերութիւնները՝ այդ ամենուն այլաբանական ուրուագիծը կը ներկայացնեն մեզ՝ ըստ հոգեբանական Գրիգորի, զոր կը բարգաւաճէ ամբողջ գրքին մէջ»¹⁷:

«Անձն որպէս ասացաք եռամասնեայ է. բան, ցասումն և ցանկութիւն»¹⁸, - ասվում է «Հարիրաւորք վեցերորդք»-ում:

Զորացրու շնորհիդ փայլը շողշողուն որպէս շուք դեմքիս,
Մտատեսության ընդունակություն տուր հողեղենիս,

¹⁷ Հ. Բ. Սարգսեան, նշվ. աշխ., էջ 84Կ:

¹⁸ Ձեռագիր հմր 1980, թ. 128ա:

Հարմար հորինմամբ վերահանդարտիր, որ տեսնի Քեզ պարզ՝
Լուսազարդ մաքրությամբ գտելով մռայլը մեղավորիս.
Աստվածային կենդանի, անեղծ, երկնավոր լույսովդ ծածկելով
երեք պատկերներն անձիս¹⁹:
(Բան ԽԳ)

Այսպիսով, երկու խորհրդապաշտ հեղինակներն էլ գտնում են, որ հոգին եռամասնյա է, բացի այդ «Մատյան»-ում մաքրագործման ուղի անցնելու և «հոգու մեջ անփոփոխ կերպով Տիրոջ պատկերը նկարելու» Նարեկացու հորդորը հիշեցնում է «Հարիւրաւորք»-ում Եվագրի աստվածաբանության հիմնական գաղափարները՝ մարդն Աստծո պատկերն է, խորհրդապաշտի ուղին պետք է ուղեկցվի աշխարհուրացումով և հոգու նյութագերծման միջոցով կատարելագործումով, որը տանում է Աստվածությանը հաղորդակցվելուն:

¹⁹ Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան Ողբերգության (թարգմ. Մ. Խերանյան), Երևան, 1960, էջ: